

Anna Krakowiak-Bal, Paweł Łukasik
Bogusz Mikuła, Anna Pietruszka-Ortyl
Urszula Ziemiańczyk

Zarządzanie wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich

Zarządzanie wiedzą
w rozwoju
obszarów wiejskich

Autorzy

Anna Krakowiak-Bal

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

wstęp (współautorstwo),
rozdz. 1 (współautorstwo),
rozdz. 3 (współautorstwo), rozdz. 8

Paweł Łukasik

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

rozdz. 4, podrozdz. 5.1 i 5.2,
rozdz. 6, podrozdz. 9.3 (współautorstwo)

Bogusz Mięka

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

rozdz. 2, podrozdz. 9.1, 9.2,
podrozdz. 9.3 (współautorstwo)

Anna Pietruszka-Ortyl

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

podrozdz. 5.3,
podrozdz. 9.3 (współautorstwo)

Urszula Ziemiańczyk

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

wstęp (współautorstwo),
rozdział 1 (współautorstwo),
rozdz. 3 (współautorstwo), rozdz. 7,
podrozdz. 9.3 (współautorstwo)

Anna Krakowiak-Bal, Paweł Łukasik
Bogusz Mikuła, Anna Pietruszka-Ortyl
Urszula Ziemiańczyk

Zarządzanie wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich

Wydawnictwo C.H.Beck
Warszawa 2018

Wydawca: Dorota Ostrowska-Furmanek
Redaktor merytoryczny: Joanna Perzyńska
Korekta: Anna Perzyńska
Projekt okładki i stron tytułowych: GRAFOS
Ilustracja na okładce: GRAFOS/istockphoto.com/yystom

Seria: Zarządzanie

Recenzent: Prof. dr hab. Elżbieta Skrzypek

© Wydawnictwo C.H.Beck 2017

Wydawnictwo C.H.Beck Sp z o.o.,
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa,

Skład i łamanie: IDENTIA Michał Majchrzak
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-812-8204-8
ISBN e-book 978-83-812-8205-5

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Rozwój obszarów wiejskich (<i>Anna Krakowiak-Bal, Urszula Ziemiańczyk</i>)	11
1.1. Definiowanie rozwoju obszarów wiejskich	11
1.2. Zróżnicowanie terytorialne wsi polskiej	12
1.3. Fundament polityki rozwoju obszarów wiejskich	16
1.4. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich	17
1.5. System instytucjonalny rozwoju obszarów wiejskich	21
Rozdział 2. Koncepcja zarządzania wiedzą (<i>Bogusz Mięka</i>)	33
2.1. Wprowadzenie do zarządzania wiedzą	33
2.2. Geneza zarządzania wiedzą	34
2.3. Wiedza jako obiekt zarządzania	36
2.4. Istota zarządzania wiedzą	41
2.5. Wybrane koncepcje zarządzania wiedzą	47
Rozdział 3. Procesy zarządzania wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich – założenia badawcze projektu (<i>Anna Krakowiak-Bal, Urszula Ziemiańczyk</i>)	65
3.1. Uzasadnienie podjęcia problemu badawczego	65
3.2. Założenia badawcze	69
3.3. Założenia metodyczne	71
Rozdział 4. Identyfikacja wiedzy przez organizacje wspierające rozwój obszarów wiejskich (<i>Paweł Łukasik</i>)	75
4.1. Istota i sposoby identyfikowania wiedzy	75
4.2. Wyniki badania lokalizowania wiedzy w ramach organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich	82
Rozdział 5. Transfer wiedzy w ramach organizacji rozwijających obszary wiejskie (<i>Paweł Łukasik, Anna Pietruszka-Ortyl</i>)	85
5.1. Istota i metody transferu wiedzy	85
5.2. Pozyskiwanie, udostępnianie i rozpowszechnianie wiedzy w ramach systemu rozwoju obszarów wiejskich	91
5.3. Dzielanie się wiedzą jako subproces jej transferu w praktyce organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich	96

Rozdział 6. Gromadzenie wiedzy przez organizacje wspierające rozwój obszarów wiejskich (<i>Paweł Łukasik</i>)	135
6.1. Istota i instrumenty gromadzenia wiedzy	135
6.2. Gromadzenie wiedzy w instytucjach rozwijających obszary wiejskie	150
Rozdział 7. Kreowanie wiedzy w organizacjach wspierających rozwój obszarów wiejskich (<i>Urszula Ziemiańczyk</i>)	153
7.1. Podstawy teoretyczne kreowania wiedzy	153
7.2. Kreowanie wiedzy w instytucjach zaangażowanych w rozwój obszarów wiejskich	159
Rozdział 8. Stosowanie wiedzy przez organizacje zaangażowane w proces rozwoju obszarów wiejskich (<i>Anna Krakowiak-Bal</i>)	165
8.1. Podstawy teoretyczne stosowania wiedzy	165
8.2. Stosowanie wiedzy w badanych organizacjach	170
Rozdział 9. Model zarządzania wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich (<i>Paweł Łukasik, Bogusz Mikula, Anna Pietruszka-Ortyl, Urszula Ziemiańczyk</i>)	181
9.1. Teoretyczne podstawy budowy systemu zarządzania wiedzą	181
9.2. Podstawowe problemy badawcze leżące u podstaw projektu systemu zarządzania wiedzą dla rozwoju obszarów wiejskich	196
9.3. System zarządzania wiedzą rozwoju obszarów wiejskich	197
Zakończenie	217
Bibliografia	219

Wstęp

Wiedza jest dziś jednym z podstawowych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego. Procesy i mechanizmy jej oddziaływania na gospodarkę są w ostatnich latach przedmiotem licznych dyskusji, rozważań naukowych oraz dokumentów strategicznych. Wyzwaniem staje się budowanie gospodarki opartej na wiedzy, czyli tworzenie warunków sprzyjających powstawaniu i funkcjonowaniu podmiotów opierających swą przewagę konkurencyjną na wiedzy.

Rozważania te nabierają szczególnie istotnego znaczenia w kontekście wyzwań rozwojowych obszarów wiejskich. Z jednej strony bowiem proces rozwoju obszarów wiejskich jest wypadkową wielu czynników, zwłaszcza związanych z kapitałem społecznym oraz uwarunkowaniami demograficznymi, ekonomicznymi, środowiskowymi i infrastrukturalnymi. Z drugiej strony zaś priorytetem stają się wyzwania zrównoważonego rozwoju, inteligentnego wzrostu i włączenia społecznego. Realizacja wszystkich tych celów wymaga tworzenia, rozpowszechniania i stosowania w praktyce nowej wiedzy, zwłaszcza dotyczącej nowych technologii, nowych produktów oraz nowych sposobów organizacji, uczenia się i współpracy. Należy przypuszczać, że wzrost poziomu wiedzy i innowacyjności będzie bardzo ważnym trendem kształtującym przyszłość wsi w Polsce.

Przedkładane opracowanie *Zarządzanie wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich* jest efektem pracy zespołu badawczego realizującego projekt badawczy pt. *Zarządzanie wiedzą w procesie budowania konkurencyjności i innowacyjności obszarów wiejskich na zasadach zrównoważonego rozwoju – empiryczna weryfikacja na przykładzie województwa małopolskiego*.

Celem zespołu badawczego było powiązanie trudnego procesu zmian społeczno-gospodarczych, zachodzących na obszarach wiejskich bardzo wolno, z nowoczesnymi koncepcjami zarządzania stosowanymi w najbardziej innowacyjnych przedsiębiorstwach. Zarządzanie wiedzą jest koncepcją ukierunkowaną na optymalne wykorzystanie dostępnych zasobów wiedzy czy eliminowanie luk wiedzy, a to przekłada się m.in. na doskonalenie funkcjonowania organizacji, redukcję ryzyka, rozwój relacji z otoczeniem, uzyskiwanie innowacyjnych rozwiązań organizacyjnych i innowacji produktowych. Założono, że mimo braku oficjalnych potwierdzeń o występowaniu w badanych instytucjach zarządzania wiedzą i istnieniu systemu zarządzania wiedzą w ramach rozwoju obszarów wiejskich, zarządzanie wiedzą istnieje, a procesy z udziałem wiedzy

są realizowane, chociaż niekiedy mogą być przez pracowników nieuświadomiane.

Naturalnie wyłaniające się, podstawowe kwestie dotyczyły odpowiedzi na przedstawione niżej pytania.

- Czym jest wiedza w organizacji?
- Gdzie jest ona zlokalizowana?
- Czy i w jaki sposób jest gromadzona?
- Czy warto dzielić się wiedzą między instytucjami i wewnątrz organizacji?
- Kto odpowiada za tworzenie nowej wiedzy?
- Czy zasoby wiedzy w instytucji są właściwie wykorzystywane?

Stąd celem przedkładanej monografii jest diagnoza i ocena obecnie stosowanych rozwiązań w zakresie tworzenia, przepływu i wykorzystania wiedzy wśród podmiotów zaangażowanych w rozwój obszarów wiejskich oraz konstrukcja modelowego systemu zarządzania wiedzą, służącego wzmocnieniu konkurencyjności i innowacyjności obszarów wiejskich opartych na lokalnych uwarunkowaniach i zasadach zrównoważonego rozwoju.

Opracowanie przedstawia zatem wyniki badań dotyczących diagnozy i oceny obecnie stosowanych rozwiązań w zakresie zarządzania wiedzą w podmiotach zaangażowanych w rozwój obszarów wiejskich. Prezentowane badania w całości mają charakter podstawowy, począwszy od opracowania metodyki oceny procesów zarządzania wiedzą, a kończąc na koncepcji modelowego systemu zarządzania wiedzą.

W pracy do celów badawczych przyjęto pięć procesów z udziałem wiedzy, których analizę szczegółową przedstawiono w kolejnych rozdziałach. Całość publikacji składa się z dziewięciu rozdziałów.

Pierwszy z nich – *Rozwój obszarów wiejskich* – przedstawia kontekst obszarów wiejskich, ich specyfikę, zróżnicowanie terytorialne i dylematy rozwojowe. W rozdziale został scharakteryzowany system instytucjonalny, wpierający rozwój obszarów wiejskich, którego skuteczne funkcjonowanie ma zasadnicze znaczenie dla tego rozwoju.

Kolejny rozdział poświęcony jest *Koncepcji zarządzania wiedzą*. Uzasadniono w nim szczególnie istotne znaczenie wiedzy i zarządzania wiedzą w rozwoju gospodarki światowej i gospodarek narodowych, a także w zarządzaniu przedsiębiorstwem i innymi organizacjami, w tym administracyjnymi. W rozdziale tym przedstawiono rozwój koncepcji zarządzania wiedzą oraz założenia trzech z nich: japońskiego podejścia do zarządzania wiedzą, modelu, jaki zaproponowali F. Gao, M. Li i S. Clarke, oraz własnego modelu zarządzania wiedzą.

W rozdziale trzecim przedstawiono uzasadnienie podjętej w tym opracowaniu tematyki, a także opisano założenia badawcze i metodyczne realizowanego projektu.

W kolejnych pięciu rozdziałach zaprezentowano charakterystykę pięciu procesów związanych z zarządzaniem wiedzą (zadań operacyjnych zarządzania wiedzą) realizowanych w ramach systemu rozwoju obszarów wiejskich,

przyjętych w założeniach badawczych, tj.: identyfikację, transfer, gromadzenie, kreowanie i stosowanie wiedzy. Każdemu z tych procesów poświęcono osobny rozdział książki, prezentując przyjętą definicję oraz specyfikę każdego z nich. Do analizy i oceny wyróżnionych procesów wykorzystano wyniki przeprowadzonych badań.

Monografię wieńczy prezentacja dwuwariantowego *Modelu zarządzania wiedzą w rozwoju obszarów wiejskich*. Jest to niejako klamra spinająca w całość wcześniej przedstawione zagadnienia i będąca ich konkluzją. Wyróżniono tu wartości, zasady i antyzasady charakterystyczne dla procesów z udziałem zarządzania wiedzą w organizacjach wspierających rozwój obszarów wiejskich, zaproponowano zastosowanie dwóch wariantów modelu zarządzania wiedzą w procesie rozwoju obszarów wiejskich, określono zasady kształtujące funkcjonowanie systemu zarządzania wiedzą w procesie rozwoju obszarów wiejskich.

Monografia adresowana jest zarówno do praktyków, jak i teoretyków zajmujących się problematyką rozwoju obszarów wiejskich oraz zarządzania wiedzą. Mamy nadzieję, że lektura tej książki będzie interesująca dla różnych grup czytelników oraz pomoże lepiej zrozumieć i zgłębić poruszane w niej problemy.

W imieniu zespołu projektowego pragniemy w tym miejscu serdecznie podziękować wszystkim osobom, które wspierały naszą pracę, w tym, dr Januszowi Niezgodzie z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, dr Maciejowi Sporyszowi z Centrum Obliczeniowego, Nowoczesnych Technologii i Informatyki przy Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie i dr Agnieszce Peszek z Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.

Nieocenionym wsparciem i motorem naszych działań w ramach projektu był **śp. profesor UEK dr hab. Andrzej Woźniak**, który jako członek zespołu badawczego, aktywnie, z zaangażowaniem uczestniczył w jego pracach.

Szczególne podziękowania kierujemy do wszystkich przedstawicieli jednostek, w których prowadzone były badania, za ich zaangażowanie, udział w badaniu i cenne, merytoryczne uwagi podczas spotkań i warsztatów.

Podjęcie prac badawczych w ramach wspomnianego projektu było możliwe dzięki finansowemu wsparciu ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer: DEC-2011/01/D/HS4/05909.

Anna Krakowiak-Bal, Urszula Ziemiańczyk

Rozdział 1

Rozwój obszarów wiejskich

Anna Krakowiak-Bal, Urszula Ziemiańczyk

1.1. Definiowanie rozwoju obszarów wiejskich

Problematyką wiejską zajmują się różne dyscypliny, m.in.: ekonomia, socjologia, nauki rolnicze, geografia, demografia, etnografia i antropologia, których przedstawiciele wypracowali dziesiątki definicji, a każda przedstawia obszary wiejskie w innej perspektywie. Definicje te z założenia powinny wskazywać cechy wyodrębniające je wśród innych kategorii obszarów, ale warto na wstępie zaznaczyć, że współczesne badania obszarów wiejskich coraz częściej odwołują się do potrzeby holistycznego ujęcia tej problematyki, stanowią bowiem kompozycję różnych idei nauk społecznych [Woods, 2005, s. 81; Stanny, 2013, s. 17].

Zasadniczym problemem w badaniach, które dotyczą obszarów wiejskich, jest określenie pojęcia „obszar wiejski”. W potocznym ujęciu każdy je rozumie, natomiast z naukowego punktu widzenia nie istnieje jedna przyjęta definicja. Wieś jest traktowana na ogół jako jednostka osadnicza, a obszar wiejski jako przestrzeń utworzona przez wieś i ich otoczenie. Obszary wiejskie, jak podkreśla J. Bański [2011, s. 37], to kategoria historycznie zmienna, w definiowaniu której konieczna jest pewna elastyczność. Na przykład w okresie intensywnej modernizacji wsi przez obszary wiejskie rozumiano obszary o dominacji rolnictwa i stosunkowo małym zakresie innych form działalności ludzkiej. Obecnie w definiowaniu obszarów wiejskich, ze względu na obserwowane przeobrażenia społeczno-gospodarcze, zmierza się w kierunku ujmowania ich jako przestrzeni wielofunkcyjnej, uwzględniającej potrzeby wszystkich mieszkańców. W potocznej świadomości wieś i rolnictwo to niemal to samo. Tak jednak nie jest. Wieś to środowisko społeczne i gospodarcze, w którym rolnictwo odgrywa jedną z ważniejszych ról, ale jego znaczenie pod pewnymi względami zachowuje swoją wagę lub nawet zyskuje, a pod innymi – traci. Zachowuje wówczas, gdy myślimy o bieżącej równowadze rynku pracy, kwestiach bezpieczeństwa żywnościowego, kształtowaniu krajobrazu i konserwacji środowiska naturalnego, a traci – z powodu zmniejszającego się udziału w gospodarce narodowej (wytwarzaniu PKB), udziału

w dostarczaniu źródeł utrzymania, zapewnianiu zatrudnienia itp. [Rosner, Stanny, 2016, s. 6].

Co może być zatem cechą, która decyduje o kwalifikacji jakiegoś obszaru jako wiejskiego? Najczęściej tym definiującym parametrem jest dekoncentracja (rozproszenie) mieszkającej tam ludności. Kryterium wydzielenia obszaru wiejskiego na podstawie liczebności mieszkańców danej jednostki administracyjnej nazywamy kryterium demograficznym. Tam, gdzie ono obowiązuje, do miast zalicza się te miejscowości, które spełniają warunek ustalonej, minimalnej liczebności populacji. Powszechnie są również klasyfikacje oparte na wskaźniku gęstości zaludnienia w danej jednostce administracyjnej – takie kryterium nazywamy geodemograficznym. Na przykład obszary wiejskie zgodnie z definicją OECD są liczone według wskaźnika do 150 osób/km², zaś EUROSTAT przyjmuje próg wskaźnika na poziomie 100 osób/km².

W Polsce przy definiowaniu obszarów wiejskich obowiązuje kryterium administracyjne. Do jednostek miejskich zalicza się te, które mają prawa miejskie, do wiejskich zaś wszystkie pozostałe. Decyzje o zmianie statusu jednostki organizacyjnej (wyłączenie bądź włączenie miasta czy obszaru wiejskiego z danego zbioru) podejmują najwyższe organy państwowe (Rada Ministrów). Uwzględniane są przy tym głównie zmiany liczby mieszkańców oraz poziom rozwoju funkcji nierolniczych, choć brane są pod uwagę również inne, mniej ostre kryteria, takie jak: wielkość i rola w stosunku do otaczających terenów wiejskich bądź lokalne tradycje [Stanny, 2014, s. 7].

Problem definiowania obszarów wiejskich – oddzielenia tego, co wiejskie, od tego, co miejskie – wykrojenia owej części wiejskiej z pewnej całości społeczno-ekonomicznej (a więc sprawa kryteriów) jest ostatecznie nierozstrzygalny. Jednoznaczne przyjęcie konkretnego kryterium rodzi mnóstwo konsekwencji i waży na uzyskanym obrazie wsi. Bez względu więc na konotacje tego terminu w różnych językach nauk społecznych, ich wspólnym elementem jest aspekt przestrzenny. W tych badaniach przy definiowaniu obszarów wiejskich przyjęto kryterium administracyjne.

Definicję rozwoju społeczno-gospodarczego przyjęto w myśl zespołu badawczego Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk: „*rozwoj społeczno-gospodarczy to proces przekształcania wsi w środowisko przyjazne mieszkańcom, a więc takie, które pozwala im na zaspokajanie potrzeb i aspiracji, zwłaszcza w zakresie warunków pracy i uzyskiwania godziwych dochodów, dostępu do usług publicznych i szeroko rozumianych dóbr kultury, poczucia uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, sprawstwa w zakresie dokonujących się przemian itd.*” [Rosner, Stanny, 2016, s. 9].

1.2. Zróznicowanie terytorialne wsi polskiej

Zmiany ustrojowe w Polsce rozpoczęte u schyłku ubiegłego stulecia stały się impulsem do poszukiwania nowych rozwiązań w wielu dziedzinach życia

gospodarczego i społecznego. Transformacja gospodarcza szczególnie wyraźnie odsłoniła słabości przemysłu surowcowego i rolnictwa, tworzących tzw. I sektor gospodarki, a odznaczających się – również w krajach rozwiniętych – mniejszą efektywnością aniżeli sektor II (przemysł przetwórczy i budownictwo), a zwłaszcza sektor III (usługi). Rolnictwo to ten z działów gospodarki, który przysparza szczególnie dużo problemów ekipom rządzącym większości krajów. W środowisku wiejskim zmiany w sferze działań gospodarczych przez dziesięciolecia zachodziły wolniej, niż wynikałoby to z obiektywnych warunków. Mieszkańcy nie wykorzystywali w pełni swoich możliwości podejmowania i realizowania potrzebnych inicjatyw, brakowało instytucji wdrażających i wspierających zmiany. Przyczyn było wiele: brak odpowiednich wzorów, które byłyby wskazówką przy planowaniu i rozpoczynaniu nowych, korzystnych przedsięwzięć. Problemem był dysparytet oświatowy: niedostatki szkolnictwa wiejskiego i dużo niższy niż w mieście przeciętny poziom wykształcenia. Inną przyczyną była dająca się zauważyć dezintegracja społeczności wiejskiej, utrudniająca samoorganizowanie się i podejmowanie zbiorowych działań.

Rozwój terenów wiejskich stał się problemem o zasadniczym znaczeniu, dotyczy on bowiem 93% obszaru Polski i prawie 15 000 000 osób, a więc ponad 38% ogółu ludności kraju.

Trudna sytuacja polskiej wsi i rolnictwa to wynik nie tylko współczesnych opóźnień rozwojowych gospodarki, lecz zjawisko o podłożu historycznym. Ukształtowane w przeszłości zróżnicowanie terenów wiejskich, struktury agrarnej, poziomu rolnictwa, poziomu życia ludności wiejskiej jest w Polsce duże. Widać tu wpływ dawnych zaborów, które podzieliły ziemie polskie między trzy państwa, jak też masowych migracji powojennych związanych ze zmianą granic państwowych [Moskał, 1993, s. 44]. Wyraźnie widoczna jest różnica między gorzej wykształconą wschodnią częścią kraju (dawny zabór rosyjski) oraz terenami uprzednio niemieckimi, gdzie po wojnie zamieszkali przesiedleńcy ze wschodu, a Wielkopolską oraz dawną Galicją, gdzie zamieszkuje ludność lepiej wykształcona. Ważne pozytywne zmiany struktury wykształcenia nastąpiły po drugiej wojnie światowej. Poprawa poziomu wykształcenia miała miejsce we wszystkich rejonach, nie niwelując jednak dotychczasowego zróżnicowania przestrzennego. Nie zanika ono nadal, mimo rozwoju szkolnictwa, migracji i innych czynników [Rosner, 1999, s. 18].

Na terenie Polski, pod względem specyfiki rejonów wiejskich, można wyróżnić trzy główne obszary [Moskał, 2000, s. 67].

1. Obszar Polski Zachodniej i Północnej, do 1918 r. należący do Niemiec. Region ten charakteryzuje się silnie spolaryzowaną, dość dobrą strukturą agrarną gospodarstw chłopskich (względnie wysoki udział gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha) oraz ich dobrym wyposażeniem technicznym. Dostrzegamy tutaj zróżnicowanie na dwa podobszary, zależnie od tego, czy na wsi pozostała ludność miejscowa (autochtoniczna), zapewniając ciągłość gospodarowania, czy też po 1945 r. nastąpiła wymiana ludności.

■ Pierwszy podobszar, który określić możemy jako środkowo-zachodni (Pomorze Wschodnie, Wielkopolska, Opolszczyzna) odznacza się wysokim udziałem gospodarstw towarowych, wysoką kulturą rolną oraz dobrym standardem cywilizacyjnym wsi. Należy dodać, że kondycja demograficzna ludności jest tam dobra i nie zachodzi zjawisko starzenia się wsi, a status rolnika mającego duże nowoczesne gospodarstwo nadal jest ceniony.

■ Drugi podobszar, na którym po 1945 r. nastąpiła wymiana ludności, a więc zachodnie i północne obrzeża kraju, cechuje bardzo wysoki odsetek ziemi do niedawna państwowej. Na tym terenie utworzono najwięcej PGR-ów – zajmowały one ponad 50% powierzchni użytków rolnych, podczas gdy w innych rejonach kraju odsetek ten nie przekraczał 20%. Ukształtowała się tam specyficzna sieć osadnicza – skupiska bloków zasiedlone przez pracowników najemnych PGR-ów. Co zaś do gospodarstw indywidualnych – ich polaryzacja jest jeszcze silniejsza, natomiast poziom kultury rolnej oraz kondycja demograficzna ludności pozostają słabsze niż w regionie środkowo-zachodnim.

Autor powyższej charakterystyki wsi i rolnictwa w zachodniej części kraju zakłada, że na obszarze tym umacniać się będą gospodarstwa wysokotowarowe (tak wielkoobszarowe, jak i rodzinne), zintegrowane silnie z całą gospodarką narodową i dążące do poprawy ekonomicznej efektywności.

2. Obszar środkowo-wschodni – najbardziej problemowy rejon kraju, charakteryzujący się strukturą agrarną słabo spolaryzowaną, z przewagą gospodarstw średnich (nie przekraczających 10 ha), niskim standardem cywilizacyjnym wsi, zapóźnieniem technicznym rolnictwa, słabą infrastrukturą i rzadką siecią ośrodków miejskich. Na wschodnim skraju tego obszaru następuje wręcz wyludnianie się wsi (tzw. „ściana wschodnia”). Dążenia ludności ukierunkowane są nie na tworzenie dużych, towarowych gospodarstw, lecz raczej na poszukiwanie dodatkowej pracy poza rolnictwem, a więc na dwuzawodowości.

3. Polska Południowo-Wschodnia – w okresie rozbiorów znajdująca się w większości w granicach Austro-Węgier, czyli obszar dawnej Galicji (utożsamiany często z Małopolską), a także region Górnego Śląska. Jest to obszar bardzo gęsto zaludniony, ze wszystkimi tego konsekwencjami. O jego specyfice przesądza:

- dominacja sektora chłopskiego w rolnictwie;
- bardzo duże rozdrobnienie gospodarstw (przeciętna powierzchnia gospodarstwa stanowi połowę średniej krajowej);
- bardzo słabe powiązanie tych gospodarstw z rynkiem;
- przeludnienie agrarne, czyli ogromne nadwyżki zasobów pracy w rolnictwie, będące w istocie ukrytym bezrobociem;
- niezwykle niska produktywność pracy w rolnictwie i odpowiednio do tego niski poziom dochodów rolniczych;
- wielość i różnorodność źródeł dochodu w jednym gospodarstwie domowym;
- dość gęsta sieć lokalnych ośrodków miejskich.

Należy też dodać, a dotyczy to zwłaszcza Małopolski, że kondycja demograficzna ludności wiejskiej (struktura wieku, przyrost naturalny itp.) jest w porównaniu z resztą kraju bardzo dobra, a ponadto na wsi istnieją znaczne zasoby mieszkaniowe, zaś postęp w rozbudowie infrastruktury komunalnej jest bardzo szybki. Nie ulega zatem wątpliwości, że na południu Polski przyszła pomyślność wsi wymaga zrealizowania koncepcji tzw. rozwoju wielofunkcyjnego. Powstanie na terenach wiejskich nowych, licznych miejsc pracy poza rolnictwem – co zakłada koncepcja – oznaczałoby przesunięcie zasobów siły roboczej do bardziej efektywnych działań gospodarki, a więc lepsze ich wykorzystanie. Pozarolniczych miejsc pracy dostarczyć mogą: drobny przemysł (tworzony w tzw. parkach przemysłowych na obrzeżu małych miast) oraz rzemiosło i usługi, w tym turystyczne i rekreacyjne, tworzone tam, gdzie walory środowiska i krajobrazu na to pozwalają [Moskał, 2000; Ziemiańczyk, 2010, s. 39].

Obszary wiejskie w Polsce są bardzo zróżnicowane i mają odmienne problemy rozwojowe, dlatego trudno wobec nich zastosować jednolitą politykę: każdy region wymaga odrębnych, szczegółowych zasad rozwoju obszarów wiejskich. Najnowsze badania z serii „Raport o stanie wsi” wskazują, że dystanse rozwojowe dzielące wieś i miasto zaczęły się zmniejszać [Wilkin, 2016, s. 11]. Upodabniają się najważniejsze wskaźniki charakteryzujące poziom rozwoju społecznego i gospodarczego, dotyczące poglądów politycznych, aspiracji edukacyjnych, wzorców konsumpcji, sytuacji demograficznej i wielu innych, między miastem a wsią w naszym kraju. Najważniejszym źródłem zmian i przyspieszenia procesu zmniejszania dystansu rozwojowego między miastem a wsią w Polsce okazała się integracja naszego kraju z Unią Europejską i korzyści z tego płynące. Okres członkostwa Polski w UE to niewątpliwie najlepszy czas dla polskiej wsi – zapewne w całej jej historii.

Dla wyraźnej poprawy sytuacji dochodowej, infrastrukturalnej czy edukacyjnej mieszkańców wsi wielkie znaczenie miały skumulowane efekty przede wszystkim dwóch rodzajów polityki unijnej: wspólnej polityki rolnej (WPR) i polityki spójności [Nurzyńska, 2016, s. 110]. Pierwsza skierowana była przede wszystkim do rolników i oni z niej najbardziej skorzystali, ale część korzyści z WPR odczuli też pozostali mieszkańcy wsi. Polityka spójności, zorientowana na wspieranie regionów słabiej rozwiniętych (głównie części wschodniej), a do nich należą w Polsce województwa o wysokim udziale ludności wiejskiej, znacznie pomogła w stymulowaniu rozwoju obszarów wiejskich. W południowej części kraju wsparcia wymagają w szczególności rozwój przedsiębiorczości i tworzenie nowych, pozarolniczych miejsc pracy. Te działania wpisują się idealnie w dwuzawodowy charakter wsi małopolskiej i wspierają zmiany strukturalne w rolnictwie [Moskał, 2000; Ziemiańczyk, 2012, s. 85]. W zależności od regionu, uwarunkowań, struktury agrarnej, poziomu rolnictwa, poziomu życia ludności i innych czynników przyjmuje się różne kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Niezależnie jednak od kierunków, perspektywę rozwoju obszarów wiejskich w najbliższych latach będą wyznaczać innowacje.

1.3. Fundament polityki rozwoju obszarów wiejskich

Komisja Europejska w ramach strategii „Europa 2020” podkreśla istotną rolę badań i innowacyjności w przygotowaniach Unii Europejskiej do wyzwań w przyszłości. Długookresowy program wzrostu społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej zakłada trzy priorytety:

- zrównoważony rozwój;
- inteligentny wzrost;
- włączenie społeczne.

Te trzy priorytety stanowią fundament działań podejmowanych w przyszłości, a rolnictwo i obszary wiejskie mają odegrać istotną rolę w realizacji tych priorytetów. W ramach kierunków rozwoju Wspólnej Polityki Rolnej uwagę zwraca duży nacisk położony na budowanie konkurencyjności i innowacyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. W ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unia Europejska dąży do osiągnięcia trzech celów. Są to [*Wnioski legislacyjne...*, 2013, s. 1]:

- osiągnięcie trwałej i zrównoważonej produkcji żywności poprzez dopłaty na rzecz dochodów gospodarstw rolnych i wzmocnienie pozycji rolników w całym łańcuchu dostaw żywności;
- zarządzanie zasobami naturalnymi w sposób zrównoważony poprzez wspieranie działań gwarantujących dostawy dóbr publicznych w obszarze środowiska oraz działań na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatu;
- zrównoważony rozwój terytorialny dzięki wspieraniu zatrudnienia i rozwijaniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, poprawie innowacji i transferu wiedzy, polepszeniu warunków dla małych przedsiębiorstw oraz dalszemu promowaniu lokalnych rynków.

Realizacja tych celów wymaga tworzenia, rozpowszechniania i stosowania w praktyce nowej wiedzy, nowych technologii, nowych produktów i nowych sposobów organizacji, uczenia się i współpracy. Istotne jest zapewnienie, aby działania badawcze odpowiadały ogólnym potrzebom, a stworzone rozwiązania były stosowane przez rolników. Na szczelbu Unii Europejskiej podjęto działania mające zbliżyć do siebie naukę i praktykę. Celem jest stworzenie polityki badań naukowych bardziej ukierunkowanej na potrzeby oraz polityki rolnej opartej na faktycznych danych. Aby wspierać ten cel, stworzono Europejskie Partnerstwo Innowacyjne na Rzecz Wydajnego i Zrównoważonego Rolnictwa (EIP-AGRI).

W ramach partnerstwa podejmowane są zadania na rzecz szerszego zastosowania w praktyce wyników badań i innowacyjnych rozwiązań. Opracowywany jest program badań naukowych, który w większym stopniu uwzględni potrzeby rolników i leśników. Celem Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego jest promowanie konkurencyjnego i zrównoważonego rolnictwa, które osiąga więcej przy mniejszych nakładach i funkcjonuje w harmonii ze środowiskiem naturalnym. Partnerstwo powinno przyczynić się do budowania konkurencyjnego sektora produkcji podstawowej, zapewniającego dostępność żywności w skali globalnej, zróżnicowane wyroby, długoterminowe dostawy różnych surowców do wytwarzania

żywności i innych produktów oraz lepszy rozkład wartości dodanej w ramach łańcucha dostaw żywności. Aby stawić czoła przyszłym wyzwaniom w rolnictwie, rolnicy, leśnicy oraz przemysł spożywczy muszą zdobywać nową wiedzę, którą można stosować w praktyce [Sieć na rzecz innowacji..., 2015, s. 6].

Przedstawiciele instytucji wspierających rozwój obszarów wiejskich – zarówno na szczeblu europejskim, jak i krajowym – zadają sobie trzy zasadnicze pytania w kontekście kreowania polityki.

1. W jaki sposób zwiększyć konkurencyjność w coraz trudniejszych warunkach gospodarczych i jednocześnie zapewnić wykorzystanie zasobów i świadczenie usług ekosystemowych w sposób zrównoważony?
2. Jak przyczynić się do bezpieczeństwa żywnościowego?
3. W jaki sposób wspierać społeczności wiejskie w dywersyfikacji ich działalności gospodarczej?

W znalezienie odpowiedzi na te pytania polityka Unii Europejskiej angażuje środowisko naukowe, a „innowacje” i „budowanie konkurencyjności” to słowa kluczowe w tym procesie.

Sposobem na zapewnienie zrównoważonego i inteligentnego wzrostu w gospodarce Unii Europejskiej, w tym także w rolnictwie, ma być innowacyjność. Komisarz UE ds. rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich stwierdził: „Kluczowym wyzwaniem dla rolnictwa w przyszłości jest nie tylko produkowanie więcej, ale także lepiej. Uwzględnienie napędzanych popytem badań i innowacji, jak również lepsze rozpowszechnianie najlepszych praktyk, będzie mieć zasadnicze znaczenie w realizacji tego celu” [Sieć na rzecz innowacji..., 2015, s. 6–7].

1.4. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich

Zrównoważony rozwój to proces przemian, który zapewnia zaspokajanie potrzeb obecnego pokolenia bez umniejszania szans rozwojowych przyszłych generacji, m.in. dzięki zintegrowanym działaniom w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego oraz środowiska.

Źródło: opracowanie własne.

Problem zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich jest dość często podejmowany w literaturze ekonomicznej [m.in.: Wilkin (red.) 2003; Bołtromiuk, 2011; Zegar, 2012; Stanny, Czarnecki, 2011; Gradziuk, 2016, s. 179, Ziemiańczyk i in., 2013 s. 366]. Zrównoważony rozwój gospodarki to łączenie celów z zakresu ochrony środowiska i ekonomii. Początki tej koncepcji na świecie sięgają przełomu lat 60. i 70. ubiegłego wieku, kiedy w 1969 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ podjęło inicjatywę opracowania *Raportu o stanie świata*.

W Polsce za początek koncepcji zrównoważonego rozwoju można przyjąć rok 1991, kiedy Sejm RP przyjął Politykę Ekologiczną Państwa (PEP), która określała cele i kierunki działania na rzecz poprawy stanu środowiska. Był to pierwszy tego typu strategiczny i kompleksowy program działania w kraju i jeden z pierwszych w Europie. Dokument ten wprowadzał Polskę do grona państw, które za podstawę postępu i dalszego rozwoju społecznego oraz gospodarczego uznały ideę trwałego i zrównoważonego rozwoju. Konieczność stosowania się do wymagań PEP potwierdziła w art. 5 nowa *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe w 1997 roku. Następnym ważnym krokiem było prawne zdefiniowanie pojęcia zrównoważonego rozwoju. Zawarto je w ustawie z 27 kwietnia 2001 roku – Prawo ochrony środowiska [art. 3, ust. 50], która określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju. Ustawa ta definiuje zrównoważony rozwój następująco: „*to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń*” [Słownik innowacji, b.d.].

Często używana jest także definicja pochodząca z prac agend ONZ, głosząca, że: „*zrównoważony rozwój to taki typ rozwoju społeczno-gospodarczego, w którym następuje proces integrowania w czasie i przestrzeni działań politycznych, gospodarczych i społecznych, gwarantujący zachowanie równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych*” [Nowogródzka, Niewęglowski, 2011, s. 105]. Od 1987 roku na międzynarodową polityczną arenę weszła koncepcja zrównoważonego rozwoju definiowana jako „*rozwój, który zabezpiecza potrzeby współczesnych bez ograniczania realizacji potrzeb przyszłych pokoleń*” [Brundtland Commission, 1987].

Unia Europejska kładzie silny nacisk w swoich aktach prawnych na implementowanie zagadnień ochrony środowiska do polityk i strategii zarówno gospodarczych, jak i społecznych. W rolnictwie działania zmierzające do ochrony środowiska naturalnego, jak również służące zintegrowanej i zrównoważonej restrykturyzacji obszarów wiejskich, można sprowadzić do rozstrzygnięcia problemów związanych z zapewnieniem trwałego i możliwie bezkolizyjnego wypełniania przez obszary rolnicze wielorakich funkcji, a zwłaszcza:

- a) produkcji żywności o określonej jakości i ilości;

- b) zapewnienia odpowiedniego standardu życia mieszkańcom wsi;
- c) ochrony środowiska przyrodniczego;
- d) utrzymania i rozwijania walorów estetycznych i rekreacyjnych terenów wiejskich;
- e) zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego rolników oraz konsumentów, jak również tzw. dobrostanu zwierząt gospodarskich.

Wspomniane funkcje muszą być przestrzegane jako wzajemnie się uzupełniające, a nie wykluczające, powinny więc być realizowane w atmosferze wzajemnej integracji. Edukacja ludności na terenach rolniczych z zakresu powyższych zagadnień należy do zadań instytucji wspierających rozwój obszarów wiejskich [Nowogródzka, Niewęglowski, 2011, s. 105–106]

Zrównoważony rozwój od dawna jest naczelną ideą polityki unijnej, a traktaty UE uwzględniają jego wymiar gospodarczy, społeczny i środowiskowy, które należy traktować łącznie.

Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 (inaczej *Agenda Post-2015*), przyjęta w 2015 r., jest globalnym planem rozwoju, zakładającym w perspektywie do 2030 r. eliminację ubóstwa, godne życie dla wszystkich ludzi oraz zapewnienie pokoju. W Agendzie 2030 określono 17 celów zrównoważonego rozwoju i 169 powiązanych z nimi zadań, precyzujących szerokie pojęcie zrównoważonego rozwoju.

- Cel 1: wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie.
- Cel 2: wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo.
- Cel 3: zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt.
- Cel 4: zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie.
- Cel 5: osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt.
- Cel 6: zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi.
- Cel 7: zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie.
- Cel 8: promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywne zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi.
- Cel 9: budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone przemysłownictwo oraz wspierać innowacyjność.
- Cel 10: zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami.
- Cel 11: uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu.
- Cel 12: zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji.
- Cel 13: podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom.